

УДК 398.22(=161.2)"18"(092) М. Драгоманов

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – УПОРЯДНИК ТА ДОСЛІДНИК НАРОДНОЇ ПРОЗИ

Олеся НАУМОВСЬКА

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра фольклористики,
бульв. Тараса Шевченка, 14/135, 01601 Київ, Україна,
тел.: (+38044) 239 31 69, e-mail: folklor_univ@bigmir.net*

У статті з'ясовано малознані сторінки наукової біографії Михайла Драгоманова, проаналізовано особливості методології вченого, зацентовано на виокремленні М. Драгомановим психологічної складової народної творчості.

Ключові слова: фольклористика, народна проза, жанрові ознаки, історичні та регіональні особливості фольклорних творів, казковий і неказковий матеріал.

Високо оцінюючи сподвижницьку діяльність Михайла Максимовича, Осипа Бодяньського, Опанаса Марковича, Матвія Симонова (Номиса), Олександра Шишацького-Ілліча, Пантелеймона Куліша та інших основоположників української фольклористики, варто зазначити, що у другій половині XIX століття вітчизняна народознавча школа зробила помітний крок у напрямі теоретичного осмислення зібраного фольклорного матеріалу, започаткувала нові принципи видання народнопоетичних збірників та багатотомних зібрань за жанрово-тематичними ознаками, стала на шлях пошуків нових методів вивчення народної творчості в контексті європейських теоретичних шкіл – міфологічної, міграційної, історичної, психологічної, компаративістської. З іменами Олександра Потебні, Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Володимира Антоновича, Івана Франка, Миколи Сумцова, Павла Житецького, Володимира Гнатюка асоціюється велика дослідницька праця, відома всьому східному слов'янству. Особливе місце належить Михайлові Драгоманову, який, за висловом І. Франка, "буде довго ще сумлінням нашої нації". Аналіз фольклористичного доробку видатного ученого, матеріалів його епістолярію, зокрема листування з І. Франком, Михайлом Павликом, Мелітоном Бучинським та іншими соратниками сподвижницької народознавчої думки, переконують у тому, що М. Драгоманов здійснив глибокий психологічний аналіз етнохарактерів та етносвідомості, працюючи у руслі культурно-історичного напрямку, а це є свідченням започаткування ним в Україні принципів філософської антропології. Тезу О. Бодяньського про мистецтво – "поезія визначається історією народу" – М. Драгоманов доповнює висновком: народна словесність є "найвиразнішим дзеркалом народної душі", і "головну вартість пісень чинять багатство та виразність психологічного аналізу" [17, с. 162].

Саме психологічний аналіз народної творчості в контексті історичних реалій зумовив наукове відкриття М. Драгомановим самобутності українського історичного епосу, еволюційних процесів національної свідомості.

Російський учений Олександр Веселовський 1873 року в статті "Порівняльна міфологія та її метод", аналізуючи процес розвитку творчості народу, висловив слушні міркування, пов'язані з так званою "фізіологією фольклору" [3, с. 97]. На думку цього міфолога, історика й компаративіста, фольклорні явища, котрі відображають праобрази, прамотиви (архетипи – за термінологією Карла Густава Юнга), не зводяться лише до повної залежності від них. Для народної творчості характерна так звана "пластична сила", яка полягає в пристосуванні традиційних жанрових форм до умов нового середовища, регулюється психологічним та естетичним рівнем розвитку суспільних сфер. Чим частіше змінюється ідеологічне підґрунтя суспільства (наприклад, введення християнства, насадження католицизму замість православ'я), тим помітніша тенденція до образної асиміляції в традиційних фольклорних жанрах. У них з'являються нові творчі мотиви, художньо-образні структури, викликані до життя новим часом. Отож, спрацьовує антропологічний закон – здатність до творчої трансформації навколишнього середовища. Саме тому традиційні сюжети (наприклад, казкові чи легендарні) завдяки цьому закону переакцентовувалися в нову форму, заповнену новим змістом, що відповідає добі творення, водночас залишаючись "прив'язаними" до своєї генетичної основи. На думку Євгена Костюхіна, у фольклорі та літературі діє так званий закон "жанрової пам'яті" [15, с. 5]. Справді, можна пояснити цим законом приналежність, наприклад, таких різних за змістом і формою творів до одного жанру: казки чарівні та новелістичні (соціально-побутові), легенди міфологічні, агіографічні та історичні. На перший погляд різні, усі вони позначені найзагальнішими спільними жанровими ознаками – казковою установкою на вигадку або, навпаки, установкою на вірогідність зображеної у творі події. І в першому, і в другому випадку вони зберігають у собі первинну основу – архетипові образи, мотиви, навіть сюжети. Ця архетиповість спонукала багатьох учених до пошуків генетичного коріння національних сюжетів та образів, що, власне, породило порівняльну школу як у фольклористиці, так і в літературознавстві.

М. Драгоманов у своїх дослідженнях вдавався до компаративістських та історико-генетичних методів, про що свідчить його величезний доробок у вивченні фольклорної прози і поезії [17]. У багатьох працях про фольклор учений апелював до першовитоків мотивів, намагався простежити, як той чи інший образ "приживався" на українському ґрунті відповідно до національної психології чи історичних обставин (праці "Казка Богдана Хмельницького" [7], "Слов'янські варіанти одної євангельської легенди" [10], "Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини" [11], "Корделія-замурза" [8], "Турецькі анекдоти в українській народній словесності" [12]). Його наукові спостереження "шляху" міграції фольклорних історичних та міфологічних мотивів дуже цінні для розуміння історичних закономірностей еволюції фольклорних жанрів та шляхів і причин засвоєння національним фольклором чужорідних елементів. До дослідження прози ученого спонукала його ж таки праця над створенням збірника "Малорусские народные

предания и рассказы" [9]. До цього збірника тоді ще молодий учений ввів матеріали, зібрані співробітниками Південно-Західного відділу.

Найбільше оповідей було отримано прямо і за допомогою інших осіб від Івана Манжури (особливо багато і майже все чудової якості), Якова Новицького, Миколи Мурашка (через проф. Адріана Прахова), Володимира Менчиця, Степана Руданського (передані проф. Олександром Котляревським із матеріалів колишньої редакції журналу "Основа"). Крім того, Іван Рудченко і Олександр Лоначевський передали упоряднику записи, які дісталися їм різними шляхами від невідомих респондентів з Поділля та Чернігівщини. Декілька буковинських оповідань подав Григорій Купчанко. Упорядник додав до рукописного матеріалу і зразки народної прози, надруковані у галицьких виданнях, а також у виданнях, користуватись якими в Росії було складно. Було передруковано найважливіші з оповідань, опублікованих Назаром Забадьком у "Правді" 1874 і 1875 років, а також майже всі оповідання, які ввійшли в книжку Ігнатія із Никлович ("Казки. Зібрав Ігнатій із Никлович", Львів, 1861).

Праця М. Драгоманова полягала у виборі і систематизації матеріалу. Відтоді у вивченні народної словесності постало й питання про систематизацію творів того чи іншого жанру, яке не втратило свого значення й сьогодні. Виникла необхідність видавати ці твори в системі, і до того ж у такій, яка давала б змогу чіткіше бачити відображення минулого і теперішнього народного життя в пам'ятках народного слова. Найдоцільнішою системою вчений вважав таку, яка б відповідала природному поділу цих пам'яток і природному розподілу народного життя та народного світобачення.

Упорядник разом з Володимиром Антоновичем склав програму публікації народних пісень, які були в розпорядженні Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, за котрою Олександр Лоначевський з певними відступами вже звів пісні буковинсько-руського народу. Учені поділяли пісні, по-перше, на такі, які відображають народне світобачення і народний побут, і, по-друге, на такі, які не мають безпосереднього реального характеру, а свідчать про свідоме вживання слова для досягнення відомих цілей повчання або забави, – твори тенденційні, штучні, "карикатури", гру слів чи фантазії. На думку В. Антоновича та М. Драгоманова, лише перші цілком характеризують народ і народність, а інші – це твори односторонні і в багатьох випадках немісцевого походження, а особливо духовна поезія, сатиричні пісні (наприклад, про тещу) і балади про надзвичайні події (як, наприклад, про вбивство дружини, отруєння брата), розміщення яких у деяких побутових піснях може призвести до неправильного уявлення про народний побут.

Учені запропонували програму видання народної прози за тим же принципом, що й пісенності. Ця програма систематичного видання пісень схвально прийнята відділом з огляду на те, що до її складу ввійшла й програма, за якою було укладено збірник малоруських народних легенд і переказів. На думку М. Драгоманова, перекази і легенди суттєво відрізняються від пісень тим, що більше піддаються іноземному впливу, через що не можуть бути поділені як пісні на *безвідносні і побутові* та *тенденційно-запозичені*. Велика частка новоєвропейських вірувань, прозових легенд і переказів належить до запозичених від

інших народів – західноєвропейських та східних. Ця флуктуація оповідань, на переконання М. Драгоманова, відбувається постійно. Учений порівнював змістову структуру народних легенд і переказів в VI розділі ("відділі", за термінологією упорядника) пісень і дійшов висновку про їх національну "обмеженість". Ці легенди та перекази було розміщено в "природних" рубриках відповідно до світобачення та регіонального середовища: I. Уявлення і перекази про явища природи і винаходи. II. Прикмети і повір'я. III. Знахарство, молитви і їх пародії. IV. Вірування і перекази про чортів. V. Оповідання про мерців. VI. Вірування і перекази про людей з чудесною ціллю. VII. Про скарби. VIII. Перекази про церковних осіб і явища. IX. Перекази про явища життя сімейного і суспільного. X. Легенди про осіб і явища політичні (історичні). XI. Легенди про місцевість. XII. Билини. XIII. Казки, ігри слів і дотепність.

Відділи I, II і більша частина III відділу містять однорідний матеріал – вірування, перекази і повір'я. У першому відділі поданий матеріал об'єктивного спостереження природи; другий відділ – це теж спостереження про життя людини. У третьому відділі вміщено міфологічні оповіді про підкорення природи. Прозові твори про скарби формують сьомий відділ; хоча вони відображають однотипні явища з тими, про які йшлося в першому відділі, але поява скарбів та оволодіння ними супроводжується виявленням реальних мотивів. Агіографічними та релігійними мотивами позначені IV, V, VI та більша частина VIII відділу, серед яких є і розповіді про скарби. Відділ VIII містить оповіді біблійно-християнського змісту, перекази й оповідання про осіб і предмети церковного життя. Отож, I-VIII відділи цього збірника відповідають першому відділу в поділі пісень (пісні культу) і подають матеріали народного природознавства й теології. Відділ IX відповідає III і IV відділам пісень (пісні сімейного життя, пісні життя економічного), відділ X відповідає V відділу пісень (пісні політичного життя), і всі разом подають матеріали народної соціології. Звичайно, і в попередніх відділах є матеріал із суспільною забарвленістю, адже культ природи охоплює ворожіння, заклинання, молитви, які доцільно виокремлювати у спеціальний розділ.

Відділу II пісень (пісні особистого життя), які відображають "індивідуальну народну психологію", М. Драгоманов не знайшов аналогій в прозовому матеріалі. На його думку, певні відповідники пісень про особисте життя можна бачити в розповідях про долю й долю у відділі IX, але тут поняття про особистий успіх або невдачу переплетені з питанням про багатство, тобто явища соціального, а не суто індивідуального.

Отже, зміст I-X відділів відображає певні здобутки народної науки, певне коло етнічних знань і понять, хоч інколи й виражених у художній напівфантастичній формі. Для повнішої характеристики народної свідомості тут вміщені, крім розповідей і загальних суджень, які може переповісти будь-яка пересічна людина з певної місцевості, особисті зізнання, спогади, оповіді й судження, що вирізняються типологією фактів.

Матеріали XIII відділу, на думку вченого, мають показати народне мистецтво з боку суто естетичного, для чого тут порівнюються варіанти одних і тих самих казок; калейдоскопічно показано контамінацію однієї казки з іншою, через це

загалом ці казки найменшою мірою можуть слугувати для характеристики народної філософії й побуту.

За характером оповіді схожі на казки і легенди, вміщені в XII відділі. До певної міри вони, як і казки, належать до перехідних повістей. Це – перехідний матеріал між матеріалом народних знань і меморатів напівфантастичного характеру, в яких згадуються певні історичні особи. Матеріали відділу XI – легенди про місцевість – дуже різноманітного характеру: тут вміщено і справжні оповіді про події в певному регіоні, й легенди, які у різних місцевостях пов'язують з різноманітними урочищами.

Спільна риса в них – зв'язок із певною місцевістю, за уявленням оповідача. Такі оповіді вміщені поряд з історичними, бо географія невід'ємна від історії. Цю рубрику упорядник вважав тимчасовою. Склад матеріалу дає підстави вичленувати оповіді для характеристики українських вірувань та ставлення народу до демонологічних образів, а також апокрифи, апологи, пам'ятки середньовічної напівцерковної мудрості християнського, а інколи й єврейського чи магометанського походження, і навіть гумористичні розповіді про попів, дячків, які незалежно від національного колориту часто є переробками західної новелістичної прози. Через це здається, що в збірнику вміщено різні, на перший погляд, незначні, твори для того, щоб найповніше ввести фольклорний матеріал у коло європейського порівняльного дослідження. М. Драгоманов вважав цей матеріал цінним для характеристики психології нашого народу. Дослідники не викинули з числа матеріалів жодної з тих деталей, які не відповідають загальноприйнятим уявленням про народну філософію. Географічний поділ матеріалу допомагає виявити регіональні риси, притаманні прозовій народній творчості: наприклад, у південній частині (Харківщина і Катеринославщина) записані ті перекази й вірування (як, наприклад, про чай, тютюн, керосин), які найбільше підходять до великоруських розкольницьких уявлень, українські ж оповіді, навпаки, просякнуті духом скептицизму і гумору, нагадуючи *Facetias*, *Fabliaux* і новели західноєвропейського передреформаційного періоду. Правий берег Дніпра, на думку М. Драгоманова, і є областю поширення цілковито західноєвропейського руху серед нашого народу.

Міркування М. Драгоманова про народну прозу, його засади класифікації фольклору свідчать про принципову наукову позицію вченого, намагання виявити найповнішу картину народної психології з огляду на історичні умови побутування національної епіки загалом. Намагання виокремити історичні та регіональні особливості фольклорних творів в період становлення української фольклористики в умовах активної публікації численних записів приваблює своєю науковою ретельністю, увагою до проблем розвитку національної науки.

Те, що в "Малорусских народных преданиях и рассказах" представлені переважно міфологічні твори різних жанрів (легенди, казки, повір'я, оповіді про церковних осіб), не випадково. Загалом, це погляд Драгоманова на систему народної української прози як складову системи світової. Адже евнігматика поетичних систем казки і легенди як жанрів – похідних певних міфологічних систем – полягає в тому, що персонажний склад їх розвивався і розвивається в контексті світової архетипії, міфологічного світогляду, магічно-ритуальної практики багатьох споріднених і віддалених народів. "У народних генеалогіях ніби узаконюються

нерідкі випадки адаптації у склад роду чи племені осіб або груп осіб іншомовного походження", – писала свого часу Лада Толстова [18, с. 13].

Синхронні та діяхронні зв'язки тих народів і племен, котрі перейшли українськими землями, загубилися в тисячоліттях, зумовили асиміляцію культурних мотивів, образів, врешті, обрядодійств, міфопоетичну подібність, яка сьогодні видається нам, з одного боку, феноменом етносу, а з іншого – водночас виявляється спорідненою з такими ж явищами інших народів.

Як писав Лев Гумільов: "Слова багатозначні. Значення слова повністю залежить від контексту, так як і значення фрази залежить від тексту, інтонації, ситуації, заради якої даний текст написаний і т. д., а значення тексту – від оточення соціального і природного" [5, с. 468].

У збірнику М. Драгоманова подані численні демонологічні оповіді, легенди, оповіді про мерців, які не мають аналогів у збірниках попередників М. Драгоманова. Зокрема це: "Мертвец, сосущий кровь", "Мертвякова намітка", "Жена – упырь", "О мертвой руке и свече из человеческого жиру", "Ведьмы" та ін. Ці твори свідчать, що в українців ідея двійника душі є однією з найпопулярніших. Якщо у попередників М. Драгоманова – І. Рудченка, П. Куліша, І. Манжури, П. Чубинського – чимало творів казкового та легендно-етимологічного характеру, то в цьому збірнику упорядник сміливо вводить подібний матеріал з метою відображення української психології, міфологічних уявлень про світ.

За Едвардом Тайлором, який у "Первісній культурі" перший з етнографів досліджував ідею душі і якому належить анімістична теорія походження й розвитку релігії, поняття душі як образу двійника людини у давніх народів зародилося з явищ сну, хвороб, смерті. Цей двійник, що покидає тіло у певних станах тимчасово або остаточно, проектується на навколишній зоосвіт, на рослини, природні явища. Найбільшу аналогію з людиною та її душею могло викликати все рухоме (особливо те, що літає і повзає), що й зумовило релігію тотемізму як першу, похідну від анімізму. Вільгельм Вундт вважав, що образ душі в ранній свідомості пройшов через дві фрази – душа тілесна (невіддільна від тіла, яка міститься в очах, крові, печінці й інших органах) та душа "психе" – вільна (дихання, тінь, здатна покидати тіло) [4, с. 89]. Саме з цим у світовій міфології пов'язані ритуали магічного обману нечистої сили при народженні дитини, обману смерті. Наприклад, у давній Індії, коли дитину вперше стригли, пучок її волосся змішували з коров'ячим послідом і закопували у гною, щоб нечиста сила не знайшла частини душі посвяченого; смерть, яка могла напасти на дитину, обдурювали тим, що спалювали зображення дитини, тобто, умовну душу, за якою смерть полює. Істинна ж – ніби залишалась дитині [16, с. 48].

Ідея відділення душі від тіла втілилась у давньоіндійському вченні про моральну причинність – *карму* (за належну моральну поведінку людина як нагороду одержує вищий соціальний статус, а за негідну – нижчий або народження у тілі тварини). У християнстві, як відомо, ідея душі так само пов'язана з моделями моральної поведінки і соціального статусу, який проектує цю поведінку.

Уся демонологічна оповідальна творчість фактично ґрунтується на ідеї душі, вконструйованій у різні системи світобачення фізичного буття, значно рідше – моральних норм людини.

З цього погляду цікавим матеріалом у збірнику М. Драгоманова є демонологічне оповідання у записі Миколи Мурашка "Мерці на заговинах". За українським звичаєм у піст на заговини після вечері усі хатні йдуть зі світлиці, де відбувалася вечеря, бо чекають покійників у гості. "Вони до пітухів прийдуть і тож заговіють. Я була мала, дурна, і забула, що після вечері треба йти куди-небудь, залізла на піч, да там і заснула, а про мене, йдучи, забули, оставили. ...Коли так через кілька хвилин одчиняються двері: дід наш покойний входить (він недавно й помер, тоді років три мені було, дак він мене на руках носив же), – сивий і бородою заріс. Сів він на покутті. Коли далі входить дядько покойний...". Блукаючі душі відображені і в низці легенд та переказів про скарби ("О кладах", VII): "Кто клал клады", "Клад давался детям", "Свеча над кладом и гробом праведного", "Клад над грушею", "Клад в замковом подвале и крест", "Клад в башне старого замка, в с. Белиловке", "Клад в виде щуки в колодызе". Ідея блукаючої душі в українців поєднує дохристиянські та християнські погляди на мораль, пов'язана з уявленнями і про "християнський гріх", хоч для М. Драгоманова головною метою було подати художню специфіку та релігійні догми у світобаченні українського селянина. Як компаративіст, учений у народній прозі неодноразово вдавався до пошуків давніх первісних мотивів, образів та сюжетів. У збірнику "Малорусские народные предания и рассказы" він практично без коментарів скомпонував українську фольклорну прозу, зазначаючи, що для неї характерні мотиви світового епосу. Оповідання демонологічного характеру, зокрема, про блукання душі, мають глибоке дохристиянське коріння.

Значний внесок здійснив М. Драгоманов у вивчення української народної прози, зокрема своїм фундаментальним виданням "Малорусские народные предания и рассказы". Збірник став першою спробою наукової класифікації народної прози, серйозним осмисленням різночасових нашарувань знань народу про самого себе, про свою історію та про навколишню природу, втілених у вироблених традицією формах казки, легенди, притчі, переказу, оповідання. Системний підхід до такого складного багатокомпонентного і поліфункціонального явища, яким є народна проза, був значним кроком у переході від звичайного нагромадження емпіричного матеріалу, спорадичних аналітичних спостережень до його наукового осмислення. З великої кількості прозових творів, зібраних в архіві Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у Києві (1873-1876) та взятих ним з окремих приватних колекцій (Якова Новицького, Андрія Димінського, Миколи Мурашка, Володимира Менчиця та ін.), дослідник відібрав кращі зразки, згрупував їх, як було зазначено, у тринадцяти відділах "по їх відношенню до народного життя і природного розподілу сторін цього життя і народного світогляду". Компаративістські тенденції М. Драгоманова в оцінці генези народної оповідальної творчості не вплинули на систематизацію цих матеріалів, в основу якої він взяв "відбиття народного життя, минулого й сьогочасного, в пам'ятках народного слова".

Фольклорну прозу М. Драгоманов поділяє на три великі групи: а) "матеріал народної науки, знань і понять, хоча б іноді й виражених у художній напівфантастичній формі"; б) "народне мистецтво з метою суто естетичною", тобто казковий матеріал; в) проміжна група – билини (історичні перекази й легенди, ближчі до

мистецтва слова) і перекази про місцевості, які однаково поєднують у собі особливості першої та другої груп. У групах матеріал поділено за темами й персонажами, тобто за об'єктами зображення.

Класифікація ця була як на той час значним кроком вперед у питанні наукового осмислення, опрацювання та видання народної прози, на неї орієнтувалися збирачі й упорядники фольклорних збірників у наступні десятиріччя, нею користувалися фольклористи і в радянський час (у виданнях Бориса Грінченка, Василя Кравченка, Миколи Левченка та ін.).

Окремі міркування М. Драгоманова про народну прозу актуальні й нині. Цінна, зокрема, думка вченого про різні ступені художнього освоєння дійсності народною прозовою творчістю, через що для науки мають однакову вартість і оповідання, які ще не пройшли випробування часом, але відображають типові сторони дійсності, і яскраві зразки фольклору – казки. Учений вважав, що для повнішої характеристики народної свідомості потрібно крім оповідань і думок, які епічно може розповісти мало не кожен житель певної місцевості, помістити й особисті признання, оповідання і судження.

Думку про різні ступені художнього освоєння дійсності в народній прозі доповнює теза дослідника про нестабільність форми та змісту народної оповідальної творчості навіть всередині одного виду, про поліфункціональність окремих груп неказкової прози. Наприклад, у народних переказах про місцевості в одному випадку можуть переважати елементи, які дають підстави зачислити такі твори до матеріалів народної географії та природознавства, в іншому випадку, коли переважає художній елемент, вимисел, ці твори є яскравим зразком художньої творчості.

Фольклорні збірники, видані М. Драгомановим, засвідчують високий рівень осмислення конкретного емпіричного матеріалу з позицій досягнень європейської науки про народну творчість. Причому якщо одні видання ("Исторические песни малорусского народа", Київ, 1874, "Малорусские народные предания и рассказы", Київ, 1876) акцентують увагу на самому матеріалі, його доборі й оптимальній класифікації (адже сам добір і розміщення матеріалу відображають рівень його теоретичного осмислення), то женецькі видання ("Політичні пісні українського народу XVIII-XIX століть з увагами М. Драгоманова". Женева, 1883-1885) підпорядковують фольклорний матеріал науковому аналізу з погляду історичної концепції автора. На підставі цього доходимо висновку, що М. Драгоманов володів не лише величезним запасом польових матеріалів від різних збирачів з більшості регіонів України, а й мав уже достатню підготовку з теорії предмету. Історик за фахом, він не став на шлях пошуків у фольклорі історичних прототипів фольклорних героїв і персонажів, тобто на шлях звичайного трактування історизму фольклору. В українській фольклористиці цей етап був пройдений ще в епоху романтизму, зокрема у діяльності Миколи Цертелєва, Михайла Максимовича, Ізмаїла Срезневського, Миколи Гоголя, Амвросія Метлинського та ін.

Як укладач збірника М. Драгоманов не виявляє себе повністю прихильником порівняльного методу чи методу історичного. Власні погляди він висловлює лише в передмові. Проте у статті "Українські народні оповідання у французькій мові" [13] вчений дотримується ідеї, що ці методи саме в українській фольклористиці на часі. Заперечуючи Василю Горленкові його тезу про неспроможність

міграційної теорії розібратися в оригінальності національних фольклорних текстів ("...тепер панує порівняльна теорія, що вишукує в народі спадковість ідей і представлень. Але певно недалеко той час, коли, наситившись зближеннями та шуканиною схожості, адепти порівняльного метода звернуться до пунктів різниці і, досить переконавши себе в спільності декотрих людських рис, (інші в цім не сумніваються), здержать свої головоломні екскурсії по лицю земної кулі...") [13], М. Драгоманов переконує сучасників у тому, що компаративістські та генетичні пошуки першосюжетів для української фольклористики корисні не лише для пізнання минувшини народу і його поетичного рівня. "По перше "дух народніх понять і представлень", коли він і існує справді, не представляє, як і все на світі, чогось нерухомого та відокремленого, ані навіть однородного, а по друге, адепти порівняльного метода не лише мають на меті переконати себе в загальності декотрих людських рисів, але і в безпосередній переймі одним народом від другого – переймі, котра доказує документально аналізом і загальної основи, і подробиць певних легенд" [13]. На думку вченого, порівняльний метод передбачає пошук не лише типологічних рис народної прози різних народів, а й їх національної своєрідності, виявлення різних способів зіставлення. З погляду європейського М. Драгоманов вважає, що передчасно відмовлятися від порівняльних студій української народної творчості, хоч би й тому, що у другій половині XIX ст. в українській фольклористиці панували ще ідеї старих шкіл (вочевидь учений мав на увазі міфологічну теорію та школу запозичення).

Відомо, що 1888 року легенди зі збірника М. Драгоманова з'явилися у французьких журналах у перекладі Енса. Спроби ознайомити французів з українською оповідальною прозою здійснювали і раніше, зокрема поляк Олександр Ходзько (1864 року), професор Луї Леже (1882 року). М. Драгоманов переклав і зрозумівав у паризькому журналі "Melusine" кілька українських оповідань, присвячених народній словесності, побутові і віруванням, зокрема, це оповідання про велетнів, вовкулак, русалок, зміїв, Зміїв Вал, Кожум'яку, казку про богатиря Сучу та Іллю Муромця. Українська народна проза, підготовлена М. Драгомановим, була опублікована і в римському журналі "I. В International" та у краківському журналі "Zbiór wiadomości do antropologii krajowej" [6]. Частина цих творів була взята зі збірника І. Рудченка та з власного видання. Значну частину збірника становили апокрифічні легенди, зокрема "Сотвореніє і благословеніє міра", "Сотвореніє Адама, чорта, женщины. Грехопаденіє", "Адам земледелец", "Смерть Адама і преблаженное дерево" та ін. Досліджуючи генези апокрифічних легенд, М. Драгоманов робить огляд величезної фольклористичної літератури слов'янських болгарських та інших оповідань, порівнює їх з азіатськими буддистського або новобрахманського періодів, знаходить їх витoki у давній індійській літературі, зокрема в оповіданні про Марка Багатого вчений вбачає джерела праіндійського епосу.

Для збірника характерне розмежування не жанрів, а проблематики. Як свідчать статті М. Драгоманова, подібний підхід – сюжетно-тематичний – притаманний і його дослідницьким працям. Учений досліджував не художні особливості жанрів, а психологію та причини першовитоків, зародження образів та мотивів. Власне тому в переважній більшості його статей, як і в збірнику "Малорусские народные предания и рассказы", народну прозу названо "оповіданнями". Можемо

з упевненістю сказати, що значна частина збірника позначена жанровими ознаками легенди та казки, рідше – переказу, хоч трапляються у збірнику і повір'я, і анекдоти, і загадки, і прислів'я. Предметно-тематичний принцип був застосований у XIX ст. в покажчику Аарне–Томпсона [1]. В українській фольклористиці ініціатива впровадження цього принципу в наукову методичку подання фольклорного, зокрема прозового матеріалу, належить М. Драгоманову. Фактично українська фольклористика другої половини XIX ст. дотримувалася саме такої структури фольклорних збірників.

Величезний масив оповідальної культури українського народу і міфологічної прози, зокрема казковий і неказковий матеріал, спонукають визнати доцільність предметно-тематичного і функціонального принципу класифікації народної прози (зокрема легенди). Класифікації Михайла Драгоманова, Володимира Гнатюка, Івана Франка, Михайла Грушевського відображають найповніший семантичний простір міфологічної прози типу хроніката, мемората, фабулата (за Віктором Давидюком).

Посилання на конкретних записувачів, регіони, систематизація матеріалів, здійснені М. Драгомановим, були для тогочасного українського наукового доробку явищем неординарним.

У своїй рецензії на збірник О. Веселовський назвав видання "Малорусские народные предания и рассказы" прекрасним і висловив думку, що кожна освічена людина його вже придбала. Особливо високо оцінив видатний учений галицькі казки Ігнатія з Никлович [2].

Проте Микола Костомаров в однойменній зі збірником рецензії [14] зазначав, що розміщення матеріалів у виданні досить дивне і не зовсім зрозуміле. Аналізуючи зібрання народної прози, виданої М. Драгомановим, він постійно звертається до історичних подій, порівнюючи їх з фантастичними оповіданнями та легендами збірника.

Загалом в опублікованих рецензіях на видання високо оцінено цю книжку.

Збірник М. Драгоманова дає уявлення про різні форми прозової творчості, свідчить про велике естетичне відчуття його упорядника. Він пробуджує інтерес багатьох дослідників-філологів, філософів, істориків.

Історико-етнографічні, генетичні, порівняльні, психологічні форми дослідження ученим народної творчості підтверджують актуальні для сучасної фольклористики погляди на теорію законів "пластичної сили" і "жанрової пам'яті", які полягають у пристосуванні традиційних форм до умов нового соціального та регіонального середовища, поетичної трансформації навколишнього світу.

Отже, збирацька і дослідницька діяльність Михайла Драгоманова засвідчує різнобічність його фольклористичних інтересів, переконує в тому, що він у XIX столітті – один із найяскравіших представників тих науковців, які не сповідували якогось одного методу у фольклористиці, а завжди перебували у невтомній праці, були об'єднані великою ідеєю наукової істини та метою відродження народної культури. Це – представники культурно-історичного напрямку, серед яких чільну роль в Україні відводимо Михайлові Драгоманову.

1. The Types of the Folklore. A classification and bibliography. Antti Aarne's "Verzeichnis der Märchentypen" translated and enlarged by Stith Thompson. Second revision. Helsinki, 1964.
2. *Веселовский А.Н.* Малорусские народные предания и поверья / Свод М. Драгоманова. Изд. Юго-Западного отдела и РГО, Киев, 1876 // Древняя и новая Россия: Ежемесячный исторический иллюстрированный сборник. 1877. № 2. С. 205-211.
3. *Веселовский А. Н.* Сравнительная мифология и ее метод // *Веселовский А. Н.* Собрание сочинений. Ленинград; Москва, 1938. Т. 16. С. 97.
4. *Вундт В.* Миф и религия. СПб, 1913.
5. *Гумилёв Л.* Этногенез и биосфера земли. Ленинград, 1990.
6. *Драгоманов М.* Ще про українські народні оповідання у французькій мові // Розвідки Михайла Драгоманова про українську словесність і письменство // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1905. Т. 3. С. 178-179.
7. *Драгоманов М.* Казка Богдана Хмельницького // Вибрані твори українських письменників. Львів, 1912. С. 3-31.
8. *Драгоманов М. П.* Корделия-замарашка. Литературно-критический отрывок // Вестник Европы. Москва, 1884. № 11. С. 53-74.
9. *Драгоманов М. П.* Малорусские народные предания и рассказы. Киев, 1876.
10. *Драгоманов М. П.* Слов'янські варіанти одної євангельської легенди // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София, 1890. Кн. IV. С. 257-269.
11. *Драгоманов М. П.* Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София, 1890. Кн. IV. С. 65-96.
12. *Драгоманов М. П.* Турецкие анекдоты в украинской народной словесности // Киевская старина. Киев, 1886. № 2. С. 209-236; № 3. С. 445-446.
13. *Драгоманов М.* Українські народні оповідання у французькій мові // Розвідки Михайла Драгоманова про українську словесність і письменство // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1905. Т. 3. С. 173-174.
14. *Костомаров М.* Малорусские народные предания и рассказы // Русский филологический вестник: Ученый журнал. Москва, 1879. № 1. С. 115.
15. *Костюхин Е. А.* Типы и формы животного эпоса. Москва, 1987.
16. *Пандей Р.* Древнеиндийские домашние обряды. Москва, 1982.
17. Розвідки Михайла Драгоманова про українську словесність і письменство // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1899-1906. Т. I-IV.
18. *Толстова Л.* Использование фольклора при изучении этногенеза и этнокультурных связей народов (На среднеазиатском материале) // Фольклор и историческая действительность. Москва, 1983.

**MYKHAYLO DRAHOMANOV AS THE COMPILER AND
RESEARCHER OF FOLK PROSE PIECES**

Olesia NAUMOV'S'KA

*Taras Shevchenko National University in Kyiv,
Institute of Philology, Folklore Studies department,
14/135 Taras Shevchenko av., 01601, Kyiv, Ukraine,
tel. (+38044) 239 31 69, e-mail: folklore_univ@bigmir.net*

The article focuses on little-known facts in scholarly biography of Mykhailo Drahomanov. Some peculiarities of scholar's methodology are analyzed. Folklore psychological component separated by M. Drahomanov is accented.

Key word: folklore studies, folk prose, genre features, historical and regional peculiarities of folklore works, tale and non-tale material.

**МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ –
СИСТЕМАТИЗАТОР И ИССЛЕДОВАТЕЛЬ НАРОДНОЙ ПРОЗЫ**

Олеся НАУМОВСКАЯ

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт филологии, кафедра фольклористики,
бульв. Тараса Шевченко, 14/135, 01601 Киев, Украина,
тел.: (+38044) 239 31 69, e-mail: folklor_univ@bigmir.net*

В статье освещены малоизвестные страницы научной биографии Михайла Драгоманова, проанализировано своеобразие методологии ученого, особо отмечено выделение М. Драгомановым психологической составляющей в народном творчестве.

Ключевые слова: фольклористика, народная проза, жанровые признаки, исторические и региональные особенности фольклорных произведений, сказочный и несказочный материал.

Стаття надійшла до редколегії 9.10.2008

Прийнята до друку 30.04.2009